
1. Sissejuhatus

Minu uurimisobjektiks on Soome ja Eesti poliitilised suhted 1988. aasta kevadest kuni Eesti taasiseseisvumiseni. Seda vaatamata sellele, et ametliku tõlgenduse kohaselt ei teinud Soome enne 1991. aasta augustit poliitilist koostööd Eestiga. Eesti sündmusi vaadeldi Soomes kui Nõukogude Liidu siseasja, millesse Soome ei tahtnud riiklikul tasandil sekkuda. Käesolevas töös on mõiste all „poliitiline“ käsitletud kõiki Soome võimude tegevusi, mis olid suunatud Eesti iseseisvumisprotsessi edendamiseks või takistamiseks, ning Eesti avaliku halduse tegevusi oma maa taasiseseisvumiseks Soome abil. Kaubandus- ja majandussuhted on siiski jäänud uurimistööst välja, kuigi needki omavad üldiselt poliitilist tähendust. Kaubandus- ja majandussuhete käsitlemine oleks liigselt suurendanud uurimuse mahtu, kuid samas ei omanud need poliitiliste suhete üldpildi loomisel otsustavat tähtsust.

Uurimuse ajaraamistik kujuneb nii Eestis toimunud sündmuste kui ka Soome ja Eesti poliitiliste suhete alguse alusel. 1988. aasta kevadel muutus eestlaste kriitika Eestimaa Kommunistliku Partei suhtes avalikuks, mis viis Eestimaa Rahvarinde sünnini ja teisalt täieliku kursimuutuseni Eestimaa Kommunistliku Partei tegevuses. Sellega seoses hakkasid Eesti tollased riigivõimud astuma konkreetseid samme koostöö loomiseks Soomega ning samal ajal kasvas ka Soomes märgatavalt huvi Eesti vastu. Uurimuse loomulik lõpppunkt on Soome ja Eesti diplomaatiliste suhete taastumine 29. augustil 1991. aastal.

Eesti eesmärk oli kogu uuritava perioodi jooksul luua võimalikult tihedad poliitilised suhted Soomega. Suhete arenemise tempo määras siiski Soome pool, mistõttu langeb uurimuse põhirõhk Soome suhtumisele Eesti iseseisvumisprotsessi. See suhtumine

ilmnes Soome välispoliitilise juhtkonna seisukohavõttudes ja avaldustes või siis nende puudumises ning teisalt ka praktilises koostöös ja toetuses või selle puudumises.¹ Avalikkusele on jäänud mulje Soome jahedast suhtumisest Eesti iseseisvuspüüdlustesse. Üheks käesoleva uurimuse peaeesmärgiks on selgitada välja, kas see mulje peegeldab ka tegelikkust. Eesmärgi saavutamiseks on vaja eelkõige kaardistada Soome avaliku halduse koostöö Eestiga, et seejärel vaadelda, kas Soome ametlikud seisukohavõttud ja tegelikud sammud lähevad kokku.

Poliitiliste suhete teise osapoole ehk Eesti koha pealt on peaeesmärgiks selgitada välja Eesti poliitilised taotlused ja tegevused Soome suunal ning nende võimalik mõju Soome suhtumisele oma lõunanaabrisse. Nii Soome kui Eesti tegevustele avaldas suurimat mõju areng terves Nõukogude Liidus. Selle põhjalikum uurimine muudaks aga uurimisteema haldamise seisukohast ülemäära laiaks. Nõukogude Liidu arengud tuuakse siinkohal esile vaid Eesti ja Moskva suhete kirjeldamise kaudu. Soome ja Nõukogude Liidu vahelised suhted on vaatluse all niivõrd, kuivõrd on see vajalik Soome ja Eesti suhete mõistmiseks.

Soomet, kelle suhtumist siin vaadeldakse, esindavad president, valitsus, Eduskund ehk parlament ning muu avalik haldus. Soome välispoliitilise juhtkonna all on peetud silmas presidenti ning peaja välisministreid. Uurimuse objektiks on ka parlamendierakondade ja parlamendi enda suhted Eestiga, kuigi erakonnad on vormiliselt eraalgatuslikud kodanikuühendused. Parteide parlamendifraktsioonide seisukohtade põhjal kujuneb aga kogu parlamendi seisukoht, mis lõpuks määrab ka valitsuse seisukoha. Erakonnad koos erinevate allorganisatsioonide ja ajakirjandusega esindavad siin uurimuses ka kodanikuühiskonda, mis omakorda kujundab välispoliitika sotsiaalset keskkonda.²

¹ Laialt tunnustust leidnud määratluse kohaselt ilmneb välispoliitika riigi rahvusvahelisi suhteid puudutavates avaldustes ja tegevustes. Vaikimine ja tegevuse vältimine olukorras, kus aktiivsus võiks olla asjakohane, peegeldab samuti välispoliitikat. Hakovirta, Harto 2002, s. 141.

² Richard Snyderi ja Georg Modelski välispoliitika uurimise teooriates käsitletakse välispoliitika tegijatena riigorganeid ning muu ühiskond jääb uurimise fookusest välja, kuid samas vaadeldakse seda välispoliitika sotsiaalse keskkonnana. Hakovirta, Harto 2002, s. 138.

Uurimuse raamidesse mahub ka sedalaadi Soome ja Eesti poliitiline koostöö, kus eestlaste poolel osales selles avalik haldusaparaat, kuid Soome poolel mitte. Lisaks on siin üritatud peegeldada sedalaadi erasektori poliitilise iseloomuga koostööd, mida rahastas Soome riik. Juba ette on põhjust oletada, et Soome riigivõimud võisid delegeerida erasektorile välispoliitiliselt tundliku koostöö arendamise Eestiga.

Eesti, kelle poliitilisi taotlusi siin samuti uuritakse, on esindatud peamiselt Ministrite Nõukogu ja Ülemnõukoguga, aga ka muu avaliku haldusega. Kuni 1990. aasta märtsis toimunud Ülemnõukogu valimisteni on uurimuse objektiks ka Eestimaa Kommunistlik Partei, kelle mõjuvõimu all oli tollal kogu Eesti haldusaparaat. 1988. aastast laienema hakanud Eesti parteimaastikku vaadeldakse vaid soomlastega tehtud koostöö seisukohast. Valitsusväliseid struktuure on siinkohal hõlmatud niivõrd, kuivõrd need tegutsesid Eesti valitsuse abiorganisatsioonidena või tegid koostööd Soome ametiasutustega.

Olukord käesoleva uurimuse jaoks vajalike allikatega on problemaatiline, nagu lähiajaloo uurimisel üldiselt ikka. Kesksemateks arhiivialliketeks Soome poolel oleksid muidugi välisministeeriumi arhiiv, president Mauno Koivisto arhiiv ning parlamendi väliskomisjoni koosolekute materjalid. Neist ühtegi ma kasutada ei saanud, välja arvatud üksikud välisministeeriumi arhiivist saadud dokumentide koopiad. Seda puudust on mingil määral korvanud intervjuudest saadud teave ning võimalus kasutada haridusministeeriumi ja keskkonnaministeeriumi arhiive. Välispoliitika valdkonda kuuluvate arhiivimaterjalide avamine tulevikus täiendab kindlasti käesoleva uurimuse loodud pilti, kuid vaevalt muudab oluliselt põhilisi järeldusi.

Peamisteks kirjalikeks allikateks Soome valitsuse ja parlamendi tegevuse osas on parlamendi istungjärkude avaldatud protokollide sarjad ning sariväljaanne *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja*. Eduskunna suhtumisest Eestisse leidub teavet ka parlamendi Eesti sõprusrühma arhiivist. Lisaks avalikele dokumentidele on president Koivisto tegevust peegeldatud tema enda põhjalikes memuaarides.

Teavet riigivõimu tegevuse kohta on üritatud hankida ka intervjuude abil. Paraku ei ole osa keskseid tegijaid enam meie seas ning osa jällegi ei soovinud intervjuusid anda. Kuid mitmed

uurimisteema seisukohast tähtsad isikud on siiski teinud omakasupüüdmatut koostööd siinkirjutajaga ja andnud väärtuslikku teavet. Valitsuse ja ministrite tegevuse osas väärivad eraldi mainimist tollaegsed ministrid Anna-Liisa Kasurinen, Ilkka Suominen ja Paavo Väyrynen ning välisministeeriumi osakonnajuhataja Jaakko Blomberg. President Koivisto tegevuse ja tema motiivide väljaselgitamisel on äärmiselt väärtuslikuks osutunud koostöö Soome Vabariigi presidendi kantseleiülema Jaakko Kalelaga. Oluline on olnud ka pangajuht Esko Ollilalt saadud teave.

Üldpilt Soome koostööst Eestiga riiklikul tasemel tekkis erakondade tegevuse uurimise kaudu. Suuremate parteide ning Eesti asjades aktiivsemalt tegutsenud Rohelise Liidu ja Soome Kristliku Liidu arhiive on kasutatud nende erakondade Eestisuunaliste suhete käsitlemisel. Arhiivimaterjali on täiendanud intervjuud, eriti selles osas, mis puudutab Eesti erakondadega koostööd teinud parteisid.

Lisaks sellele on erakondade suhtumist Eesti sündmustesse avatud kõikide parlamendiparteide peamistes häälekandjates avaldatud materjalide kaudu. Lähtekohaks on tõsiasi, et erakonna peamise häälekandja toimetuse materjal (juhtkirjad jmt) esindab erakonna kurssi või vähemalt pole sellega vastuolus. Uurimisobjektiks on siinkohal olnud nii kirjutiste sisu kui ka nende arv võrreldes lehe mahu ja ilnumissagedusega. Häälekandjate omavaheline võrdlemine on siiski keeruline, sest need ajalehed on oma olemuselt suuresti erinevad. Ajakirjanduse ja muu meedia laiemat suhtumist Eesti sündmustesse ei ole üritatud kaardistada. Teema oleks huvitav, kuid oma mahu tõttu nõuab see eraldi uurimist.

Eesti poolel pole arhiivide kasutuspiirangud probleeme põhjustanud, kuid sellevõrra suuremaks mureks oli nende lünklikkus. Puudustest hoolimata oli keskseks allikaks Eesti Vabariigi välisministeeriumi arhiiv, mis jaguneb kaheks osaks: Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi välisministeerium, mis tegelikkuses saadeti 1990. aasta kevadel laiali, ning selle asemele tulnud välisminister Lennart Meri loodud ministeerium. Katkestust välisministeeriumi tegevuses ilmestab see, et Meri juhitud ministeeriumi arhiiv asub praeguses välisministeeriumis, samas kui vanemaid materjale säilitatakse täies ulatuses Eesti Riigiarhiivis.

Neid arhiivimaterjale täiendavad uurimusallikana nii välisminister Meri eraarhiiv kui ka välisministeeriumi abiorganisatsioonina loodud Eesti Instituudi arhiiv.

Lisaks sellele peegeldab Eesti välispoliitilist tegevust Ülemnõukogu ja selle väliskomisjoni arhiiv. Ülemnõukogu arhiivis leidub infot ka rahvaesindusorganite omavahelistest suhetest. Eesti ja Soome vahelise koostöö kohta on teavet erinevate Eesti ministeeriumide arhiivides ning käesolevas uurimuses ongi lisaks välisministeeriumi arhiivile kasutatud haridusministeeriumi ja kultuuriministeeriumi arhiive.

Eesti poole arhiivimaterjale on samuti täiendatud intervjuude ja memuaaridega. Palju väärtuslikku infot andis tollase Eestimaa Kommunistliku Partei esimese sekretäri Vaino Väljase intervjuu, mis loob Eesti püüdluste taustapildi eelkõige aastatel 1988–1989. Eesti erakondade arhiivid iseseisvumisele eelnenud ajast on väga lünklikud või puuduvad täielikult. Tol ajal olid erakondade organisatsioonid ja kogu parteimaastik alles moodustumas ning pidevalt muutumas, mistõttu pöörati arhiveerimisele väga vähe tähelepanu. Eestlaste vaatenurka erakondade vahelisest koostööst on siinkohal proovitud esile tuua intervjuude kaudu. Tähtsamad intervjuueeritavad – Mart Laar, Rein Veidemann ja Marju Lauristin – on lisaks erakondade vaheliste suhete kirjeldamisele andnud ka täiendavat infot muust Soome ja Eesti poliitilisest koostööst.

Olulise tähtsusega memuaaride autorid on käesoleva teema seisukohast Edgar Savisaar ja Lennart Meri. Kasulikud on olnud ka Mart Laari, koos kaaslastega, toimetatud kaheosaline intervjuudel põhinev *Teine Eesti* ning Eeva Eek-Pajuste koostatud kaheosaline mälestuste kogu *Teine tulemine*, mis keskendub Eesti välisministeeriumi ajaloole aastatel 1990–1995. Eesti erakondade tekkimisele ja algusaastate tegevusele heidab põhjalikku valgust Tiit Made oma raamatus *Ükskord niikuinii. 1986–1991*.

Uurimistöid Soome–Eesti suhetest aastatel 1988–1991 või soomlaste Eesti suunalisest poliitikast praktiliselt pole. Üks vähestest uurimisteemat käsitlevatest teostest on Aila Ruokoski magistritöö, mis on erakordselt väärtuslik. Lisaks on selle teema kohta avaldatud mingil määral artikleid, millest enamik on Heikki Roiko-Jokela sulest. Haridusministeeriumi Eestile suunatud

tegevust ning Tuglase Seltsi kasutamist selle ministeeriumi abi-organisatsioonina käsitletakse Tuglase Seltsi ajaloo ülevaates *Tuglaksen tuli palaa*.

Üldkäsitlustena olid kasulikud Alpo Rusi toimetatud *Ei enää erutyistapaus*, Jaakko Blombergi *Vakauden kaipuu*, Jorma Kallenautio *Suomi kylmän rauhan maailmassa*, Unto Hämäläinen *Lännettymisen lyhyt historia*, aga ka mitmed Max Jakobsoni, Pekka Visuri ja Kimmo Rentola teosed. Kõigis nendes vaadeldakse Soome positsiooni ja välispoliitikat pärast külma sõja lõppu ning mingil määral ka Soome suhtumist Balti küsimusse.

Euroopa dramaatilisi sündmusi aastatel 1988–1991 ning Nõukogude Liidu lagunemist on palju uuritud, mis annab võimaluse siduda käesolev uurimus üldise kontekstiga. Selle töö kirjutamisel kasutatud uurimustest olid keskseteks Jyrki Iivoneni *Neuvostovalian viimeiset vuodet*, Stephen Kotkini *Armageddon Averted*, Anatoli Lieveni *The Baltic Revolutions*, Philip Zelikowi ja Conzoleezza Rice'i *Germany Unified and Europe Transformed* ning John Lambertoni Harperi *The Cold War*.

Asjaosaliste intervjuude kasutamine ajaloouurimuse allikana põhjustab arvukaid probleeme, osalt on need samalaadsed kui memuaaride kasutamisel. Inimese mälu on selektiivne, osa asju jääb meelde, osa jällegi ununeb. Isegi tahtmatu aastakümnete taguste asjade valesti mäletamine on üsna tavaline. Inimlik on ka ilustada asju enda või esindatava viiterühma kasuks. Igal intervjuueeritaval ja memuaristil on jutustamiseks omad motiivid, mis mõjutavad räägitut. Lisaks sellele piirab rääkimistahet vaikimiskohustus, mis eriti puudutab ametiisikuid ning seob neid ka pärast töökarjääri lõppu.¹

Intervjuude kasutuskõlblikkust allikana suurendab see, et mitmetest asjadest on rääkinud erinevatest vaatevinklitest vaadates üksteisest sõltumatud intervjuueeritavad. Teemaatiliste intervjuude

¹ Intervjuude ja mälestuste allikmaterjalina kasutamise probleemidest vt Graae, Kristiina – Hietala, Marjatta 1994, s. 8–9; Kalela, Jorma s. 101–103; Korkiakangas, Pirjo 2006, s. 121–122. Teisalt sisaldub teave ka selles, miks jutustaja mäletab (või soovib mäletada) asju nii, nagu ta seda teeb. Kalela, Jorma 2000, s. 90–91.

jaoks koostatud küsimused, intervjueeritava pädevus selles teemas ja vestluste juhtimine soovitud suunas on samuti tõstnud intervjuudest saadud teabe relevantsust uurimistöös seisukohast.¹

Käesoleva uurimuse seisukohast vajalike allikate seis on nende puudulikkuse ja allikmaterjali iseloomu tõttu üsnagi väljakutseid pakkuv. See eeldab ettevaatlikkust materjali kasutamisel ja selle tõlgendamisel. Eriti üksikute kontekstist välja rebitud dokumentide puhul on tarvis hoolikalt kaaluda, mille jaoks on dokument koostatud, kellele lugemiseks oli see koostatud ning kuidas on seda võidud kasutada. Küllaldest mõtlemisainet on pakkunud ka küsimus, miks olen saanud oma kasutusse teatud dokumendid, ning millist teavet sisaldavad dokumendid, mida ma ei ole saanud oma töös kasutada. Metoodilist kindlustunnet jäävad lõppude lõpuks pakkuma vaid ajaloo uurimuse traditsioonilised allikakriitilised instrumendid: üldise konteksti tundmine, ainekite eripära ja tekkeviisi mõistmine ning eri allikate omavaheline võrdlus.

¹ Kristiina Graae ja Marjatta Hietala arvates on intervjuerija-poolne intervjuu teema ja ajalootausta põhjalik tundmine intervjuu õnnestumise kesksemaid eeldusi. Graae, Kristiina – Hietala, Marjatta 1994, s. 94–95.